

bollé u funkciji grada

Pedeseta godišnjica smrti Hermanna Bolléa i stota godišnjica njegova dolaska u Hrvatsku upozoravaju nas da smo, barem na razini javne svijesti, predugo odgađali trostruko prisvajanje: jednoga graditelja i njegova opusa, jednoga temeljnog dijela zagrebačkog urbanog teksta, i napokon jednoga poglavlja povijesti umjetnosti, odnosno povijesti kulture, odnosno povijesti naprosto — koje se zove historicizam. Ta tri elementa u nas su međusobno vezana i uvjetovana, pa će iz prisvajanja jednoga od njih, ma kojega, samo po sebi slijediti i prisvajanje dvaju ostalih.

željka čorak

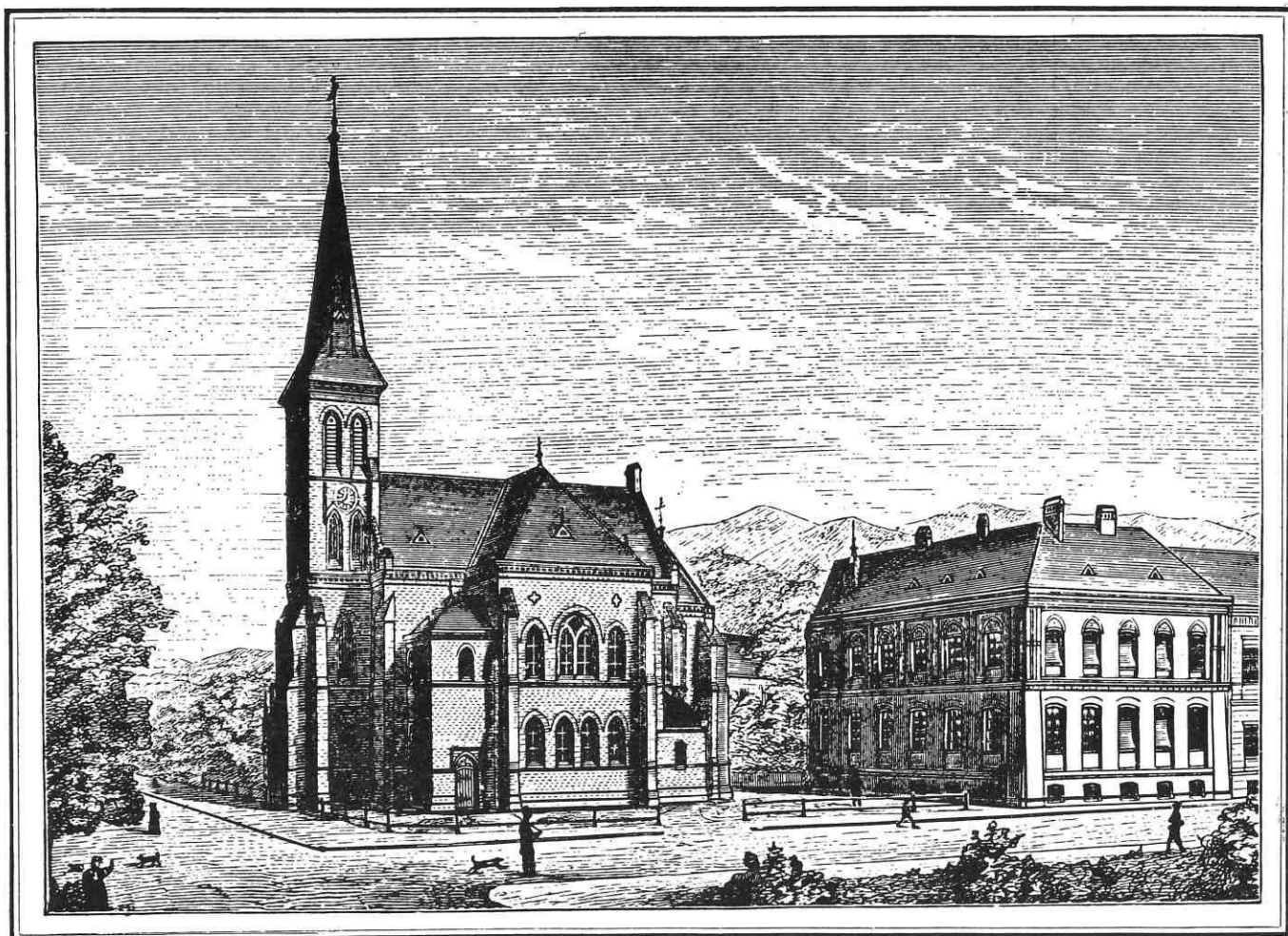
U povijesti hrvatske umjetnosti Hermanna Bolléa zapala je sudbina optuženika. Tome strancu, osnivaču Obrtne škole, Društva umjetnosti, spasitelju zagrebačke katedrale (inženjer Szavits-Nossan ovako piše u povodu Bolléove smrti: »... Samo brzim i smjelim pothvatima arhitekta Bolléa imade se zahvaliti što se crkva nije do temelja srušila. I dok

se nitko nije usudio u blizinu porušene katedrale, rukovodio je Bollé u stalnoj životnoj opasnosti neumorno sve poduzete radove, da se ostaci katedrale, naročito svodovi i stupovi, do temelja ne poruše . . .») — tome »strancu« sredina nije mogla oprostiti golemu količinu (korektno izvršenih) javnih narudžbi. I najočiglednije njegove zasluge pretvarale su se u grijeh, a brojna domaća i strana državna odlikovanja što ih je Bollé dobio nikada neće prekriti ona prazna mjesta na koja nisu stigla kulturna priznanja Jugoslavenske akademije i samoga grada Zagreba. Reprezentativni Zagreb velikim je dijelom Bolléovo djelo, ali on u njemu nije stekao ni najsitnije spomen-ploče, ni najmanje uličice. Mržnja na Bolléa i »bolletiku« bila je tolika da još današnje generacije ulaze u unutrašnjost katedrale vjerujući kako ulaze u unutrašnjost neogotičke građevine, neke preparirane i punjene lešine koju je stranac podmetnuo na mjesto izvornog domaćeg pokojnika. Ni predmet ni svrha ovoga teksta nije, međutim, rehabilitacija Bolléa — restauratora katedrale. Željela bih samo podsjetiti da su

Bolléovi moćni investitori donijeli neke odluke mimo, pa čak i protiv njegove volje: da je Bakačeva kula srušena na zahtjev Posilovića, a barokni oltari uklonjeni na zahtjev Strossmayera i Račkog. Činjenica je da su Bolléu najviše netrpeljivosti pribavili njegovi restauratorski zahvati. Činjenica je da su nakon tih zahvata mnogi spomenici izmijenili svoj povijesni (i u povijesti već mnogo puta izmijenjeni) lik. Ali je činjenica također da mnogi od Bolléovih restauratorskih zahvata na svoj način dosežu razinu onoga što im je prethodilo, reprezentirajući kvalitetnim zahvatom vlastito doba. Ništa manje nego restaurator katedrale Bollé je njezin arhitekt.

Katedrala se neprekidno pomalja iza Bolléova imena i postavlja se u prvi plan, upravo onako kao što ostaje osnovni orijentir u cijelom zagrebačkom prostoru. Ona drži Zagreb pod Sljemenom, ona ga najavljuje sa svih velikih cesta, ona se pojavljuje u perspektivama starih i pukotinama novih četvrti. Ona je izdržala dvadesetorostruko povećanje

grada, a to je golemo povećanje bilo pretpostavljeno već u njezinoj zamisli. Nije samo biskupska ambicija podigla tornjeve na visinu od stotinu i pet metara. Novu katedralu ne podiže samo Kaptol naprama Griču, nego Zagreb sjedinjenih brežuljaka i načete ravnice. Ako Turci imaju pravo da budu obilježeni u »istini« jednoga objekta, onda to imaju i ova desetljeća kada grad, unatoč svemu, konačno jednom kuša zamah i moć. Katedrala je stvaran iskaz nove urbane situacije, obnovljen simbol grada kojemu se otvaraju četiri desetljeća apogeja. Ma koliko mi žalili za starom katedralom, umjesto njezinih izgubljenih dijelova dobili smo vrijednu naknadu devetnaestog stoljeća. Očito je da između stare i te nove katedrale postoji oporba u duhu, i da su to vrlo dobro osjećali svi koji su Bolléu predbacivali. To je oporba između jedne u osnovi

feudalno-ruralne, intimističke civilizacije — i civilizacije urbane, tehnicizirane, koja se za početak pokušava pojaviti u pomirljivu, poznatom ruhu, uistinu ne znajući ni sama da pomirenja nikada više neće biti. Viollet-le-Duc ne stiže iz prošlosti, nego iz budućnosti. Njega ne muči sjećanje, nego slutnja. Njega ne muči logika bivšeg, nego budućeg vremena. A najmanja je njegova krivnja što to vrijeme nije još stiglo.

Naše žaljenje, makar iskreno žaljenje, za starom katedralom, ako nam ne dopušta prepoznavanje novih vrijednosti, na svoj je način historicizam. To je žaljenje za intimnim Zagrebom »jablanova i pitomih baroknih kontura«, za cijelim jednim svijetom kojemu je stara katedrala, ograničena naplavina vremena, uistinu bila simbol. To je jedna

Hermann Bollé
Kurija u Novoj Vesi br. 5
pročelje i detalj

vrsta ekološkoga žaljenja. Ono se, međutim, zasniva na drugačijoj podlozi svijesti nego što je bila svijest u Bolléovo doba, i ne može opravdati obespriječeno devetnaestog stoljeća, kao što d a n a s ne može opravdati više nikoga tko bi s katedralom postupio na način devetnaestog stoljeća.

Rekli smo da Hermann Bollé nije samo restaurator katedrale, nego i njezin arhitekt. I čudno je kako se teško primjećuje da se njegova arhitektura nalazi u stvarnom tragu bivšega zdanja. Dakako, mimo morelijanskih argumenata. Bolléova nova katedrala znak je zagrebačke raskoši. Pa ipak, u odnosu prema drugim gradovima gdje su se katedrale obnavljale, ta je raskoš skromna. Ona nije razastrla

sav mogući repertoar gotičkih dekorativnih oblika; ona nije ispunila pročelje i tijelo crkve u skladu s Bolléovim znanjem i bibliotekom predložaka. Najmanje možda od svih obnovljenih katedrala — primjerice bečke Zavjetne crkve, ili kölnske katedrale — zagrebačka katedrala počiva na središnjem historicističkom pojmu, na riječi »kao«. Ona najmanje ponavlja savršeni predložak. Ona je, ako se hoće, zahlađena, ispražnjena, očišćena. Ali ne »purificirana« iz težnje za idealnim stilom, nego racionalizirana u skladu s tendencijama devetnaestoga stoljeća — i s mogućnostima naručilaca. Ona je opet arhitektura periferne sredine, koja je upravo zato uspjela postati nova vrijednost, nov, velik, pojednostavnjen, čitljiv znak, katedrala devetnaestog stoljeća.

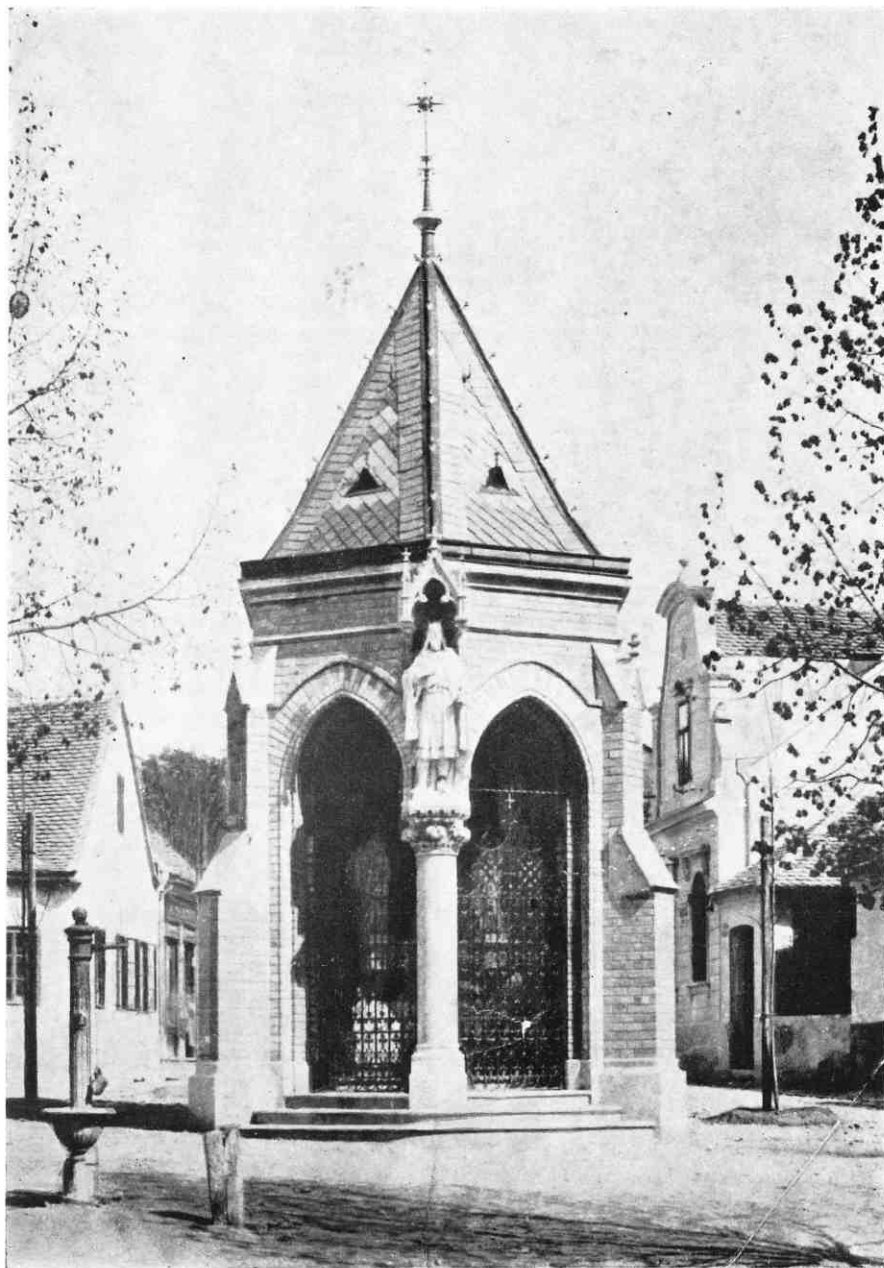

Velik, pojednostavnjen, čitljiv znak; jedna čudesna fotografija pokazuje odnos grada i katedrale 1905. godine. Niskog, horizontalnog grada, iz kojega se Bolléova crkva diže kao svjetlosno čudo. Ona je središnji gradski prizor, i upravo zato ju je Bollé — koji je, kao što se može lako zamijetiti, inače rado upotrebljavao efekte negativne plastike, šupljine, mrlje mraka — ostavio kao veliki čisti ekran. Ona je neka vrsta golemoga gradskog sunčanog sata. Ona ne živi u funkciji udžbenika, nego u funkciji grada.

U funkciji grada revalorizirat će se uopće arhitektura Hermanna Bolléa. Za Zagreb Bollé je učinio mnogo. Na ovoj se izložbi, među ostalim, prvi put očituje uloga toga graditelja u priključenju i oblikovanju sjevernih, ljetnikovačkih predjela. Nekadašnji samostan Magdalenki u Nazorovoj ulici jedan je od prvih i svakako najveći objekt na tome

području, a vila Weiss izvanredno je kvalitetan pokazatelj novog odnosa grada i ladanja. Vjerojatno će se naći i više Bolléovih zdanja s toga područja, poznatih pod imenima izvođača. No dakako da se pravi odnos Bolléa i Zagreba mora razmatrati na tkivu Donjega grada.

Preskačem analizu pojedinačnih primjera, jer je to ovom prilikom velikim dijelom već učinjeno. Želim ipak upozoriti na jedan objekt koji dosad nije bio posebno razmotren, a karakterističan je za zahtjeve što ih i Bollé, i historicizam uopće, sebi postavljaju. Riječ je o prebendarskoj kuriji u Novoj vesi. To je zapravo dvostruki objekt, dvokuća, i sjetimo se kako smo takvu zadaću navikli vidjeti riješenu: kao adiciju dvaju jednakih elemenata, katkada kao monotonu vrpcu cijele ulice. Pogledajmo, međutim, Bolléovo tumačenje. Portali i ukrasni zabati dviju

kuća pomaknuti su jedan prema drugome, tako da je prislanjanjem reprezentativnih elemenata stvoreno novo, zajedničko središte, centralni motiv koji iz dvokuće stvara dvorac. Ni u jednom trenutku Bollé, međutim, ne taji pravi sadržaj svoje građevine. Ona je dvojna i jedinstvena. Dvojna za stanare — što se vidi, i jedinstvena za prolaznike — što se također vidi. Ona demonstrira funkciju prizora u historicističkoj arhitekturi.

Jedinstvo arhitektonske i urbanističke dimenzije objekta: to je osnovna, i ispunjena, težnja historicističkog razdoblja. I tako sićušan objekt kao što je Bolléova kapelica na Ilirskom trgu savršeno utjelovljuje tezu svoga doba. Bolléova kapelica doslovno je plastički otisak svoje urbane okoline. Ako joj se stoji sučelice, zamjećuje se da je pročelje toga mnogokutnog zdanja lomljeno tako da u os pogleda ne dolazi ploha, prizor oltara, nego čisti

brid, ugaoni stup. Graditeljski hir, ili posluš formalizmu, moglo bi se pomisliti. Ne: kapelici se prilazi dvjema bočnim cestama, Dugom i Opatičkom; pogledi u unutrašnjost otvoreni su upravo u smjeru pristupnih dijagonala. Arhitektura je urbanizam; objekt je prizor u funkciji grada.

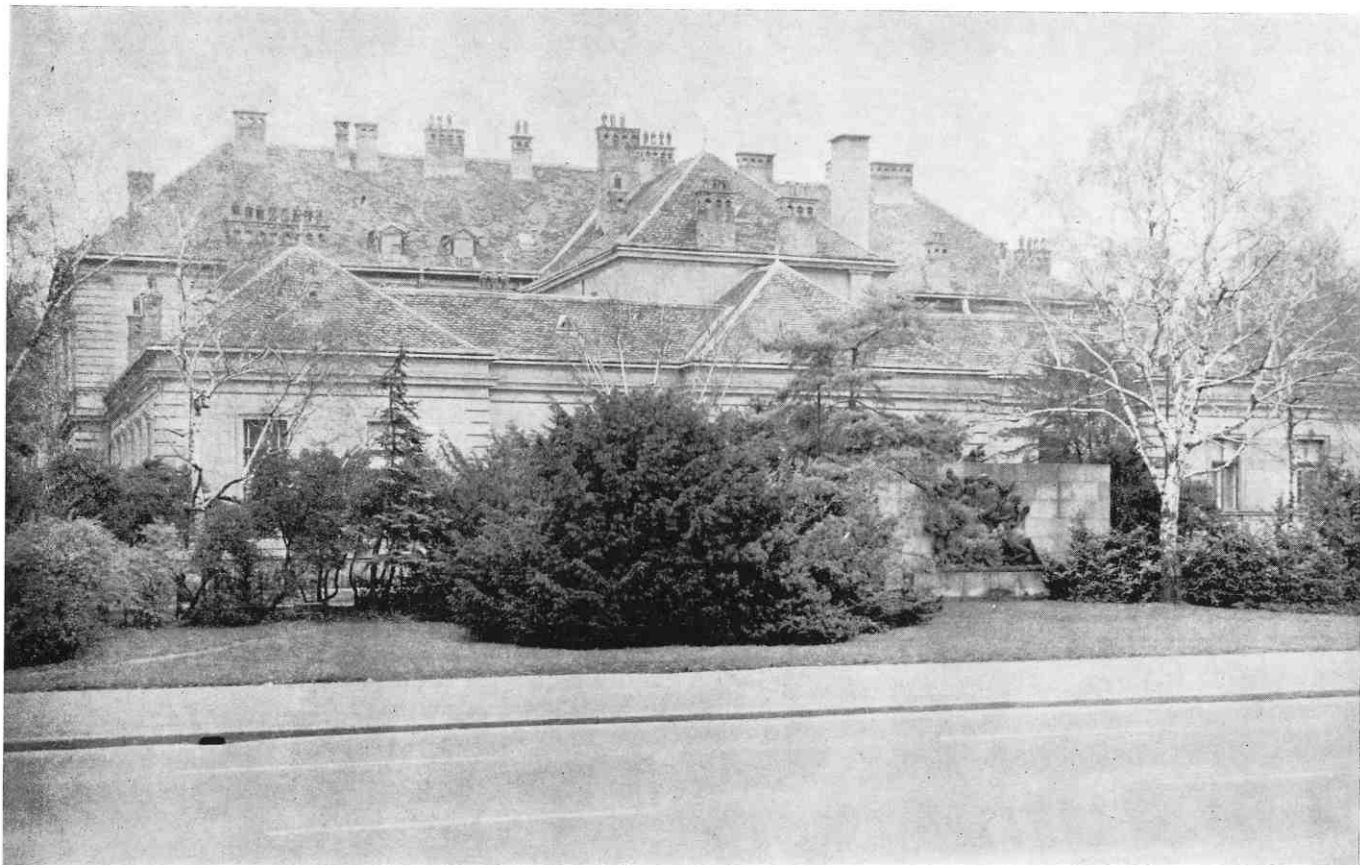
Taj prizor koji iznova otkrivamo vraćen nam je, dakako, oscilacijom ukusa. Zasićeni monotonijom, želimo iznova biti poticani, uračunati i uvaženi. Želimo se služiti svojim osjetilima u gradu koji je, htjeli mi ili ne, naša nova priroda. Među crtežima što ih nismo mogli izložiti, među Bolléovim skicama za katedralu, našao se komadić papira s crtežom crnogorične šume. Šuma je podsvijest katedrale — to nam je Baltrušaitis vrlo lijepo objasnio — kao što je priroda, u neiscrpnom repertoaru metaforičnih mementa, uopće podsvijest grada. Za Bolléov listić Freud bi nam bio zahvalan.

Dakako da se za tu »poticajnu prizornost« grada historicistički recept ne može uzeti doslovno. Ali pitanje je i jesmo li taj »recept« sasvim pravedno interpretirali. Čak i o Bolléu govorimo pretežno kao o neogotičaru, pripuštamo ga i među kopirante renesanse (on se, inače, zanimao za devijantni manirizam, pa je u jednom projektu učinio i stanovitu varijaciju na temu »Malcontente« — što govori o instinktivnim pripremanjima secesije). Samo ova izložba pokazala je da se velik dio njegova opusa ne

može uklopiti u čiste stilske pretince. Recimo da je riječ o eklektici, u prostornom i vremenskom smislu. No tu još uvijek ostajemo na razini morfoloških tumačenja.

Na jednoj drugoj razini, historicizam se pokazuje kao možda prvo razdoblje koje ispituje slobodu osamostaljenog jezika. Razbijajući kontinuitet vremena — kao što istodobno začeci strukturalne lingvistike dokidaju isključivu prevlast dijakronije — historicizam, s odviše pobožnosti i premalo ironije, doduše, a l i i p a k, primjenjuje metode montaže, kolaža, travestije — što će u temelj svoga odnosa prema svijetu staviti dvadeseto stoljeće. Historicizam, referirajući se na već ostvareno, pokazuje se kao tipično razdoblje meta-jezika, a takav jezik zahtijeva intenzivan angažman ne samo osjetilnih, nego i intelektualnih kapaciteta sudionika u komunikaciji.

Historicistički grad želi se obraćati totalnom čovjeku. Ne samo njegovu zdravlju i higijeni, nego njegovoj mašti i pamćenju. Dakako da je remek-djela u bilo koje doba malo, a zloraba mnogo. Ipak je riječ o hotimičnom gradu, koji je danas, nakon mnogih desetljeća, još uvijek, i sve više naš problem. Upravo zato osoba Hermanna Bolléa zaslužuje obnovljenu pažnju. Jer o našem »hotimičnom gradu« Hermann Bollé dao nam je neke od najboljih odgovora.

Hermann Bollé

Kemijski laboratorij na Strossmayerovu trgu,
sjeverno i južno pročelje.

Kod svake gradnje historicistički arhitekt s posebnom pažnjom konstruira **prizor**. Objekt nije namijenjen samo stanovniku, onome tko boravi unutra, nego jednako tako i prolazniku, onome tko gleda izvana. Historicizam je prije svega urbanizam.